

Z sanacyjnego deszczu pod stalinowską rynną. Franciszek Józef Pityński (1897–1937) – studium przypadku

Niniejszy artykuł jest skróconą wersją jednego z rozdziałów powstającej rozprawy doktorskiej pt. „Epopcja zmarnowanych. Saga rodziny Fajersztajnow”¹. Choć tekst koncentruje się na losach wyłącznie jednej postaci, która na dodatek weszła do rodziny (obejmującej poza Alfredem Fajersztajnem dwie jego siostry, ich mężów i częściowo dzieci) przez ożenek, opiera się jednak na wspólnej dla wszystkich bazie źródłowej i literaturze przedmiotu – przede wszystkim teczkach działaczy ruchu robotniczego przechowywanych w Archiwum Państwowym w Łodzi (zespół Komitet Łódzki PZPR).

Dlaczego akurat Franciszek Józef Pityński? Jako działacz szczebla zaledwie dzielnicowego (KD KP/R/P Łódź-Stare Miasto) miał on bardzo ograniczony wpływ na kształtowanie otaczającej go rzeczywistości, a jednocześnie zaangażowanie polityczne determinowało jego życie osobiste i rodzinne. Oba te aspekty zdają się w jego biografii mocno wzajemnie przenikać – jak zresztą u większości Fajersztajnow. Udział w demonstracjach, pobyty w więzieniach i konieczność ukrywania się przed policją oznaczały rozłąkę z żoną i córką, a ostatecznie przyniosły tragiczny koniec na podmoskiewskim poligonie Butowo i wieloletnie *damnatio memoriae*, któremu kres położył dopiero upadek systemu komunistycznego w Europie Środkowej i Wschodniej.

¹ Doktorat powstaje pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Lesiakowskiego, a promotorem pomocniczym jest dr Kamil Piskala z Uniwersytetu Łódzkiego. Pierwszy promotor pracy, prof. dr hab. Przemysław Waingertner, zmarł 31 I 2024 r.

W tym miejscu należy wspomnieć o jednej z podstawowych luk w materiale źródłowym: główny bohater nie pozostawił po sobie pamiętników ani innych zapisków. Gdy na początku 2022 r. pisałem wspomniany rozdział pracy, nie było już także możliwości rozmowy z jego najbliższymi – wdowa po Pityńskim zmarła w roku 1971, a córka w 2015. Z wnukiem nie udało mi się nawiązać kontaktu. Biografię należało więc rekonstruować na podstawie wspomnień innych działaczy łódzkiego ruchu komunistycznego – przede wszystkim Stefana Justyny (1897–1977) i Zygmunta Wutkowskiego (1903–1991)², z którymi – jak można przypuszczać – Pityński utrzymywał zażyłe kontakty. Pewne fakty przedstawiła również wdowa Helena, która po II wojnie światowej ubiegała się (bezsukutecznie) o rentę partyjną.

Innym ważnym źródłem były akta osobowe pracowników aparatu represji Polski Ludowej, w którym po wojnie znaleźli zatrudnienie i Justyna, i Wutkowski, ale też krewni i powinowaci Pityńskiego. Na przykład jego młodszy brat Klemens w pierwszych latach powojennych służył na Posterunku MO w Ulanowie, a bratanek żony, Sergiusz Fajersztajn, był funkcjonariuszem bezpieki – najpierw w Łodzi, a od 1953 r. w Warszawie. Materiałami tymi dysponują obecnie oddziałowe archiwa Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie (Klemensa Pityńskiego), w Łodzi i w Warszawie (pozostałej trójki).

Uzupełnieniem wyżej wymienionych dokumentów są akta stanu cywilnego – zarówno te dostępne w Internecie (bazy danych Geneteka, Lubgens i Metryki.genealodzy.pl), jak i uzyskane z Urzędu Stanu Cywilnego w Łodzi. Nie tylko pozwalają one uporządkować chronologię, lecz także dostarczają innych cennych informacji – choćby o zawodzie poszczególnych osób, które przewinięły się w życiu bohatera niniejszej pracy, czy ich wzajemnych relacjach (np. dobór świadków na ślubie czy rodziców chrzestnych).

Jeśli chodzi o literaturę przedmiotu, to Pityński pojawia się tylko w pracy Barbary Wachowskiej poświęconej KPP w Łodzi w pierwszych latach międzywojennych³. Nie znajdziemy informacji o nim w popularnonaukowym dziele Lucjana Kieszczyńskiego *Ludzie walki*, zawierającym życiorysy działaczy radykalnej lewicy łódzkiej, czy w *Słowniku biograficznym działaczy polskiego ruchu robotniczego*, który doprowadzono jak dotąd do litery K. Nie ma go też

² Ich akta osobowe jako działaczy ruchu robotniczego znajdują się zarówno w Archiwum Państwowym w Łodzi (dalej APŁ), jak i w Archiwum Akt Nowych (dalej AAN) – te drugie jednak nie wnoszą zbyt wielu nowych informacji na temat bohatera niniejszego artykułu.

³ B. Wachowska, *Łódzka organizacja KPP w latach 1918–1926*, Łódź 1981.

w indeksach osobowych czasopisma „Z Pola Walki” ani „Kwartalnika Historii Ruchu Zawodowego”.

Ważne wydaje się osadzenie życiorysu Pityńskiego w szerszym kontekście – i pod tym względem kluczowa okazała się praca Łukasza Bertrama pt. *Bunt, podziemie, władza. Polscy komuniści i ich socjalizacja polityczna do roku 1956*. Wśród wyróżnionych przez tego badacza typów biografii komunistów znaleźli się bowiem „dołowi” – z pochodzenia zazwyczaj robotnicy lub chłopci, usytuowani na niskich szczeblach organizacji (co najwyżej sekretarza dzielnicy), pracujący zawodowo bądź poszukujący zatrudnienia. W przypadku tej grupy – co zauważa Bertram – możemy obserwować paradoks dysproporcji między jej liczebnością a stanem wiedzy na temat jej doświadczeń⁴. Niniejsza praca ma na celu chociaż częściowe uzupełnienie tej luki.

Franciszek Józef Pityński urodził się 26 sierpnia 1897 r. jako syn Pawła i Teofili z d. Biegaj⁵. Przyszedł na świat w Ulanowie – niewielkim podkarpackim mieście nad Sanem, ze względu na tradycje flisackie zwanym w czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów „Małym Gdańskiem”. Jednakże ustanowienie barier celnych na Wiśle w czasach zaborów, wycięcie znacznej części lasów oraz rozwój alternatywnych środków transportu (głównie kolei) przyczyniły się do zmniejszenia opłacalności tradycyjnego spławu, a co za tym idzie – do spadku znaczenia Ulanowa i liczby jego ludności. W roku 1891 miasteczko (wraz z przyległą wsią Wolaki bądź Zwolaki) liczyło 3807 mieszkańców, dziewięć lat później 3533, a w 1921 r. już tylko 2192. W roku 1934 Ulanów stracił prawa miejskie, które odzyskał dopiero w okresie PRL⁶.

Flisactwem trudnił się także ojciec Franciszka Pityńskiego, choć najprawdopodobniej nie było to jego jedyne zajęcie. W akcie chrztu (sporządzonym po łacinie, co było typowe dla monarchii austro-węgierskiej) zawód Pawła został określony jako „merc.”, czyli najpewniej *mercator* – kupiec; natomiast w akcie małżeństwa Franciszka widnieje zapis, że jest on „synem Pawła robotnika”.

⁴ Ł. Bertram, *Bunt, podziemie, władza. Polscy komuniści i ich socjalizacja polityczna do roku 1956*, Warszawa 2022, s. 48.

⁵ Parafia rzymskokatolicka pw. św. Jana Chrzciciela i św. Barbary w Ulanowie, akt urodzenia nr 41/1897, <https://fotolubgens.lubgens.eu/picture.php?/54276/category/675> (dostęp 28 I 2024 r.).

⁶ B. Cmela, *Z dziejów Ulanowa*, Rzeszów 1989, s. 8–10, 16 i 24; W. Kałamucka, *Tradycyjne sposoby wykorzystania zasobów rzek na przykładzie flisactwa w Ulanowie [w:] Woda w przestrzeni przyrodniczej i kulturowej. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG*, t. 2, Sosnowiec 2003, s. 98–99; Ulanów [w:] *Encyklopedia PWN* (wydanie internetowe), <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Ulanow;3991049.html> (dostęp 28 I 2024 r.); Ulanów [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 12, Warszawa 1892, s. 780–781.

Klemens Pityński, wstępując do milicji, podał, że jego rodzic zajmował się flisactwem i rybactwem. Można przypuszczać, że elastyczność zawodowa Pawła Pityńskiego wynikała z typowej galicyjskiej biedy, którą zdaje się potwierdzać los pozostałych dzieci – emigrantów na Węgrzech (syn Wincenty) i we Francji (córka Marianna) czy po prostu migrantów do innych miast (jak córka Bronisława, która wyprowadziła się do Zakopanego za mężem – pracownikiem kolejki linowej)⁷. Motyw przenosin do odległego miasta pojawia się również w biografii samego bohatera niniejszego tekstu.

Nie znamy przyczyn, poza ewentualną biedą, które skłoniły Franciszka Józefa Pityńskiego do opuszczenia rodzinnych stron. Zanim przejdziemy do jego dalszych losów, zatrzymajmy się przy nazwisku. Z Ulanowa bowiem pochodzili dwaj inni Pityńscy, którzy zdążyli pozostawić w historii trwały ślad – Aleksander Pityński „Kula”, żołnierz podziemia antykomunistycznego, oraz jego syn Andrzej, rzeźbiarz poruszający w swoich dziełach tematykę historyczną i patriotyczną (*Pomnik Katyński* w Jersey City, *Partyzanci* w Bostonie, *Rzeź Wołyńska*). Także w tej gałęzi rodziny Pityńskich pojawiali się flisacy – jednym z nich był ojciec Aleksandra, Andrzej Marcin⁸. Kwerenda w aktach stanu cywilnego (sięgająca pokolenia dziadków Aleksandra i Franciszka Józefa)⁹ nie wykazała żadnych wspólnych przodków obu linii, co nie wyklucza jednak dalszego pokrewieństwa.

Co więcej, nawet w biografiach rodzeństwa bohatera tekstu pojawiają się wątki mocno kontrowersyjne z punktu widzenia wybranej przez niego ideologii. Na przykład jego młodszy brat, Bolesław Dominik (1912–1993)

⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie (dalej AIPN Rz), 0122/1063, Ankieta personalna Klemensa Pityńskiego, 28 IV 1950 r., k. 11–14; parafia rzymskokatolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Łodzi, akt małżeństwa nr 532/1921, <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&ar=3&z=1562d&sy=1921b&kt=1&plik=532-533.jpg> (dostęp 28 I 2024 r.). Bieda jako czynnik wymuszający podjęcie przez chłopów dodatkowej pracy pozarolniczej pojawiała się również w życiorysach innych „dołowych”. Zob. Ł. Bertram, *Bunt, podziemie, władza...*, s. 126.

⁸ Andrzej Pityński (1947–2020), <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/konkursy-i-nagrody/nagroda-kustosz-pamieci/2020/122615,Andrzej-Pitynski-19472020.html> (dostęp 28 I 2024 r.); Zmarł Andrzej Pityński. Mówił: „Także walczę, moją bronią jest sztuka!”. Z Andrzejem Pityńskim, synem por. Aleksandra Pityńskiego „Kuli” i ppor. Stefanii Pityńskiej „Perelki”. Żołnierzy Wyklętych, rozmawia Kajetan Rajski [w:] K. Rajski, *Wilczęta. Rozmowy z dziećmi Żołnierzy Wyklętych*, b.m.w. 2014. Tekst sprzed korekty autorskiej zob. kwartalnikwykleci.pl/zmarl-andrzej-pitynski-mowil-takze-walczę-moja-bronia-jest-sztuka/ (dostęp 28 I 2024 r.).

⁹ Zeskanowane akta metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Ulanowie (od 1890 r.) można znaleźć na stronie internetowej <https://fotolubgens.lubgens.eu/index.php?/category/674> (dostęp 28 I 2024 r.). Oficjalna wyszukiwarka Archiwów Państwowych (Szukaj w Archiwach) podaje, że metryki z lat wcześniejszych nie są dostępne ani dla Ulanowa, ani dla Bielin (którym miasteczko podlegało przed erygowaniem własnej parafii).

należał do AK, za co w 1944 r. został aresztowany przez NKWD i wywieziony do obozu jenieckiego w Borowiczach na terenie ZSRS. Powrócił stamtąd po dwóch latach, nie osiadł jednak w rodzinnym miasteczku, lecz w położonej 14 km na wschód Hucie Krzeszowskiej. Z kolei wzmiankowany już tutaj Klemens (późniejszy milicjant) brał czynny udział w walkach o granice odrodzonej Rzeczypospolitej – najpierw z Ukraińcami w Małopolsce Wschodniej, a później z bolszewikami. Walczył też w kampanii wrześniowej¹⁰.

Nie mamy żadnych źródeł, które mówiłyby o młodości Franciszka Józefa Pityńskiego, np. o jego wykształceniu czy służbie wojskowej. Syn flisaka z Ulanowa znalazł się nagle w jednym z głównych ośrodków przemysłowych dawnej Kongresówki – w dodatku w czasach, kiedy mit „ziemi obiecanej” upadł pod wpływem grabieży dokonanej przez niemieckich okupantów, a wielu nękanym głodem mieszkańców Łodzi wyjechało do swych rodzin na prowincji, gdzie łatwiej było o żywność¹¹. Kolejna bowiem po metryce chrztu wzmianka o nim odnosi się już do czasów łódzkich, a konkretnie pochodzi z ksiąg parafii rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny na Bałutach. W tamtejszym kościele Pityński 1 listopada 1921 r. poślubił swoją rówieśniczkę Helenę Marię Feierstein¹² – młodszą siostrę Alfreda Fajersztajna (ps. „Aleksander”, „Kulawy”), działacza bałuckich struktur rewolucyjnego ruchu robotniczego (SDKPiL/KPRP/KPP) ze stażem sięgającym rewolucji lat 1905–1907. Mylnie jest przypuszczenie, że para mogła się poznać „po linii

¹⁰ AIPN Rz, 0122/1063, Ankieta personalna Klemensa Pityńskiego, 28 IV 1950 r., k. 7 i 14; Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/65749> (dostęp 28 I 2024 r.); *Pietinskij/Pitinskij Bolesław Paweł*, <https://bessmertnybarak.ru/books/person/1843988/> (dostęp 28 I 2024 r.). Wprawdzie w tym ostatnim źródle wymieniony jest Pietinskij/Pitinskij Bolesław Paweł, a nie Bolesław Dominik, lecz zapis nazwisk na liście odpowiada raczej kolejności: nazwisko, imię, imię ojca – i w tym przypadku dane by się zgadzały, tym bardziej że chodzi o osobę urodzoną w 1912 r. Daty narodzin i śmierci Bolesława Dominika Pityńskiego za jego metryką urodzenia wraz z przypiskami: parafia rzymskokatolicka w Ulanowie, akt urodzenia nr 18/1912, <https://fotolubgens.lubgens.eu/picture.php?/60562/category/734> (dostęp 28 I 2024 r.).

¹¹ W latach 1914–1918 ludność Łodzi oraz włączonych do niej wsi Bałuty i Chojny spadła z ok. 600 tys. do 370 tys. (S. Liszewski, *Warunki życia mieszkańców Łodzi do 1918 roku* [w:] *Łódź. Monografia miasta*, red. *idem*, Łódź 2009, s. 168). Z kolei według Aleksandry Jewtuchowicz i Andrzeja Suliborskiego ów spadek miał wynosić ok. 290 tys. osób (z 630 tys. do 341 tys.) w latach 1915–1918 (A. Jewtuchowicz, A. Suliborski, *Kształtowanie się funkcji gospodarczych Łodzi do 1918 roku* [w:] *Łódź...*, s. 148–149).

¹² Taką pisownia widnieje w dokumencie (parafia rzymskokatolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Łodzi, akt małżeństwa nr 532/1921, <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&ar=3&zs=1562d&sy=1921b&kt=1&plik=532-533.jpg>, dostęp 28 I 2024 r.), i w przypadku Heleny będę jej używał. Natomiast jej brat Alfred oraz jego dzieci posługiwali się formą spolszczoną, co też znajduje odzwierciedlenie w niniejszej pracy.

partyjnej”, ponieważ według słów Heleny mąż miał wstąpić do partii i „klasowych” (lewicowych, choć niekoniecznie komunistycznych¹³) związków zawodowych dopiero po ślubie¹⁴. Ponadto w 1921 r. Alfred (wraz z większością rodziny) przebywał jeszcze w Jerzmanowie na Kujawach, gdzie od czasu I wojny światowej pracował jako telefonista na stacji kolei wąskotorowej, i powrócił do Łodzi dopiero rok później. Helena – w przeciwieństwie zarówno do brata, jak i do starszej siostry Amalii (członkini SDKPiL z lat 1905–1907, ps. „Brygida”) – najprawdopodobniej nie udzielała się politycznie. Doszło więc do sytuacji zupełnie odwrotnej, niż mogłyby to sugerować biografie polityczne Fajersztajnow: to Pityński ponownie wprowadził do partii Alfreda po powrocie tego ostatniego do Łodzi¹⁵.

Wersję żony potwierdzają słowa Zygmunta Wutkowskiego, który miał poznać bohatera niniejszej pracy w 1922 r. już jako członka „klasowych” związków zawodowych. Fakt, że w jego wspomnieniach Pityński pojawia się jako cieśla, podczas gdy w akcie małżeństwa wpisano mu zawód „szewc”¹⁶, może wskazywać nie tyle na jego wszechstronne talenty, ile raczej na trudną sytuację materialną. Tę ostatnią pogłębiała choroba Heleny (epilepsja), co

¹³ Tak choćby w sprawozdaniach Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego (dostępnych w AAN) określenie „klasowe związki zawodowe” odnosi się raczej do organizacji socjalistycznych niż komunistycznych. Należy podkreślić, że zgodnie z poglądem wyrażonym przez samego Lenina w pracy *Dzieciątka choroba „lewicowości” w komunizmie* (1920, wyd. pol. 1921) oraz uchwałami II i III Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej (odpowiednio 19 lipca – 7 sierpnia 1920 r. i 22 czerwca – 12 lipca 1921 r.) komuniści w latach dwudziestych dążyli nie tyle do tworzenia własnych związków zawodowych, ile raczej do opanowania od wewnątrz istniejących już tego typu organizacji. Podobna myśl została zawarta w *Tezach w sprawie związków zawodowych*, przyjętych na II Zjeździe KPRP (19 września – 2 października 1923 r.): związki zawodowe miały być „organem walki o poprawę bytu mas pracujących”, a po zwycięstwie rewolucji – narzędziem do ugruntowania władzy robotników i chłopów. Zob. L. Kieszczyński, *Taktyka Komunistycznej Partii Polski w ruchu zawodowym w latach 1918–1938*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1982, R. 21, nr 3–4 (83–84), s. 32–34.

¹⁴ APL, Komitet Łódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej KŁ PZPR), 8125, Prośba Heleny Pityńskiej o przyznanie renty partyjnej, 6 XII 1956 r., k. 16; Archiwum Państwowe w Płocku Oddział w Kutnie, Akta gminy Kutno, 6, Księga ludności stałej osady Konstancja, k. 55–57.

¹⁵ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku, 032/484, Życiorys Tadeusza Kaźmierczaka [zięcia Amalii Emmy Kozłowskiej z d. Fajersztajn], 1950–1952 r., k. 15, Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi, A-3137, Wspomnienia Alfreda Fajersztajna, lipiec 1962 r., k. 4–5.

¹⁶ Nie da się wykluczyć, że właśnie początkowa przynależność do tej grupy zawodowej (liczącej w Łodzi – według spisu powszechnego, przeprowadzonego 30 IX 1921 r. – 16 933 osoby) mogła pchnąć Pityńskiego w objęcia radykalnej lewicy, szewcy łódzcy byli bowiem opłacani znacznie gorzej od warszawskich. Doprowadziło to do strajku w sierpniu 1922 r., w wyniku którego doszło do podpisania nowego, choć nadal odbiegającego od stołecznego, cennika płac. Co więcej, Łódzki Związek Zawodowy Szewców i Kamaszników (powstały w 1916 r.) na początku lat dwudziestych pozostawał pod silnymi wpływami komunistycznymi. Zob. B. Wachowska, *Działalność komunistów łódzkich w ruchu zawodowym szewców i krawców (1918–1923)*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1971, nr 3 (39), s. 26–27.

sprawiło, że nie mogła ona znaleźć stałej pracy – zarabiała więc na życie, szyjąc rękawiczki¹⁷.

Podczas pobytu w Łodzi – co potwierdzają zarówno relacja Wutkowskiego, jak i akta metrykalne z lat dwudziestych – bohater niniejszego tekstu zmienił nie tylko profesję, lecz także imię. O ile bowiem jeszcze w akcie zgonu Marii Nickel (zmarłej 8 października 1921 r. w Łodzi) mowa jest o świadku „Franciszku Pytińskim [*sic!*]”, o tyle w późniejszym o trzy lata analogicznym dokumencie dotyczącym Alberta Henryka Feiersteina (który zmarł 4 lipca 1924 r.) Pityński widnieje już jako Karol¹⁸. Sergiusz Fajersztajn, opisując rodzinę w ankiecie personalnej pracownika bezpieczeństwa, w odniesieniu do wuja użył właśnie tego ostatniego imienia¹⁹.

Wersję, że mogły to być dwie różne osoby, należy stanowczo wykluczyć. Po pierwsze, według dostępnych źródeł, poza Franciszkiem Józefem nikt z rodziny Pityńskich nie miał związków z Fajersztajnymi. Po drugie, we wszystkich wymienionych tu przypadkach chodzi o bliskich Heleny, członków jej rodziny (odpowiednio siostrzenicę i dwóch bratanków) – któż więc, jeśli nie jej mąż, miałby się pojawiać w dokumentach i wspomnieniach? I wreszcie po trzecie – co wydaje się najważniejsze – bohater niniejszej pracy miał co prawda brata Karola, lecz ten zmarł w dzieciństwie (1904–1907)²⁰.

¹⁷ Parafia rzymskokatolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Łodzi, akt małżeństwa nr 532/1921, <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&ar=3&zs=1562d&sy=1921b&kt=1&pplik=532-533.jpg> (dostęp 28 I 2024 r.); APŁ, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Zygmunta Wutkowskiego, 10 V 1957 r., k. 15; *ibidem*, Życiorys Heleny Pityńskiej, 6 XII 1956 r., k. 18; APŁ, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Łodzi (dalej KW PZPR w Łodzi), 10150, Życiorys Zygmunta Wutkowskiego, [1951–1952 r.], k. 296. Skaleć problemu ze znalezieniem pracy w województwie łódzkim najlepiej zobrazował Zbigniew Landau, powołując się na oficjalne statystyki – w październiku 1921 r. (czyli mniej więcej w momencie, kiedy Franciszek i Helena brali ślub) na 100 wolnych miejsc pracy przypadało 527 poszukujących zatrudnienia. Był to i tak wyraźny spadek w porównaniu z kwietniem tego samego roku, kiedy na 100 miejsc przypadało aż 1048 osób (Z. Landau, *Bezrobocie w Polsce w latach 1918–1923*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1968, nr 2 (26), s. 16). Pamiętać jednak należy, że wzrost zatrudnienia w latach 1921–1923 był spowodowany przede wszystkim inflacją, przez którą pracodawcy mogli zwiększać produkcję przy niewielkim wzroście jej kosztów – płace realne bowiem *de facto* malały (*ibidem*, s. 22).

¹⁸ Parafia rzymskokatolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Łodzi, akt zgonu nr 295/1921, <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&ar=3&zs=1566d&se=&sy=1921c&kt=1&pplik=295-298.jpg&x=450&y=135&zoom=1> (dostęp 29 I 2024 r.) i akt zgonu nr 170/1924, <https://metryki.genealodzy.pl/index.php?op=pg&ar=3&zs=1566d&se=&sy=5000&kt=2&pplik=167-170.jpg&x=1971&y=1434&zoom=1> (dostęp 29 I 2024 r.).

¹⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej AIPN), 0194/430, Ankieta personalna Sergiusza Fajersztajna, 8 II 1945 r., k. 9.

²⁰ Parafia rzymskokatolicka w Ulanowie, akt urodzenia nr 56/1904, <https://fotolubgens.lubgens.eu/picture.php?/54404/category/676> (dostęp 29 I 2024 r.); akt zgonu nr 42/1907, <https://fotolubgens.lubgens.eu/picture.php?/54451/category/676> (dostęp 29 I 2024 r.).

Najprawdopodobniej więc, wchodząc coraz głębiej w struktury ruchu komunistycznego, Franciszek Józef po prostu przyjął pseudonim partyjny, który z czasem w kontaktach zastąpił mu prawdziwe imię²¹. Analogicznie było z bratową wspomnianego Sergiusza Fajersztajna, Esterą z d. Goldberg. Znana w kręgach partyjnych jako „Biała Hela”, w niektórych wspomnieniach działaczy ruchu robotniczego pojawia się jako Hela Fajersztajn²².

Jeszcze łatwiej da się wytłumaczyć genezę owego pseudonimu – przyjęcie personaliów zmarłego brata znacznie ułatwiało fałszowanie dokumentów, nie trzeba było zmieniać imion rodziców ani starać się o fikcyjną metrykę urodzenia. Trzeba jednak zaznaczyć, że jest to rozumowanie trochę *ex post*, albowiem na dowody (a nie na poszlaki) popełnienia przez Pityńskiego podobnego fałszerstwa natrafiamy dopiero przy kolejnej zmianie tożsamości, której dokonał na początku lat trzydziestych. O tych wydarzeniach jednak traktuje dalsza część artykułu. Na marginesie powyższych rozważań należy odnotować, że w „robocie partyjnej” Pityński posługiwał się również pseudonimem „Józef”, którego pochodzenie nie powinno budzić większych wątpliwości²³.

W czasach Pityńskiego Komitet Okręgowy KPP w Łodzi liczył odpowiednio 318 osób w roku 1927, 442 w 1929, 341 w 1930, 321 w 1931, ok. 500 w 1932 i 577 w 1933 r. Należy jednak pamiętać, że liczby te obejmują całe ówczesne województwo łódzkie bez powiatów piotrkowskiego, radomszczańskiego, konińskiego i kolskiego. W samym mieście Komitet Łódzki dzielił się na dzielnice: Bałuty, Górniak, Staromiejska i Śródmieście, do których w marcu 1931 r. doszedł Widzew. Dokładne ustalenie liczby członków – jak twierdzą Jadwiga Piasecka i Julian Auerbach – pozostaje kwestią problematyczną ze

²¹ Istotę tego procesu ujął Łukasz Bertram: „Komuniści zrywali więzy rodzinne, zmieniali tożsamość, schodzili do podziemia, rezygnowali z osobistego szczęścia, oddawali stery swojego życia Partii – wszystko w imię rewolucji, która miała przynieść szczęście całej ludzkości” (Ł. Bertram, *Bunt, podziemie, władza...*, s. 243).

²² „[...] około godz. 17.00 spotyka mnie na ulicy »Gena« sekr[etarz] KD Bałuty [prawdopodobnie »Gienia« (Rajzla?) Krawiecka – M.A.] i Hela Fajersztajn, również czł[onkini] KD” (APŁ, KŁ PZPR, 4836, Życiorys Longina Florczaka [po 1945 r.], k. 141). APŁ, KŁ PZPR, 4779, Ankieta uczestnika walk o wyzwolenie społeczne i narodowe Estery Fajersztajn z d. Goldberg (odpis), 17 VIII 1956 r., k. 49. Notabene w relacji Longina Florczaka powinno raczej paść nazwisko rodowe Estery, ponieważ opisywał on wydarzenia przedwojenne, podczas gdy jej ślub z Apolinarem Fajersztajnem formalnie odbył się dopiero 24 I 1941 r. (Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Łodzi, 093/464, t. 34, Tłumaczenie urzędowe aktu małżeństwa Apolinarego Fajersztajna z Esterą Goldberg, 5 I 1966 r., k. 11).

²³ Wzmianki o tym znajdujemy choćby w relacji Stefana Justyny (APŁ, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, 15 XII 1956 r., k. 12).

względu na brak protokołów zebrań i ksiąg finansowych; tych bowiem partia nie prowadziła ze względu na swój nielegalny charakter²⁴. Samą dzielnicę Staromiejską Barbara Wachowska charakteryzowała jako bardzo aktywną – mimo represji, które na nią spadły w 1921 r. (m.in. aresztowanie członków Komitetu Dzielnicowego Aleksandra Chojnackiego i Bolesława Latosa). Prowadzono kolportaż nielegalnej literatury oraz agitację wśród bezrobotnych i w ruchu zawodowym. Niemniej kolejna fala aresztowań w 1923 r., która objęła m.in. Stanisława Tyburę i Piotra Siberę, przyczyniła się znacznie do osłabienia dzielnicy²⁵.

A jak w tych warunkach odnajdował się Franciszek Pityński? Według Stefana Justyny „był [on] aktywnym tow[arzyszem] rewolucjonistą, oddany [m] partii KPP, i wiernie służył klasie robotniczej”. Potwierdzał to Zygmunt Wutkowski: „Brał udział w każdym strajkach i masówkach, uczęszczał na każdym wiecu”. Owo zaangażowanie partyjne miało Pityńskiego doprowadzić do funkcji sekretarza dzielnicowego (daty tego awansu niestety nie udało się ustalić), ale i do więzienia w Łęczycy, w którym spędził dwa lata (1926–1928)²⁶. Towarzysz „Józef” wziął bowiem udział w nielegalnym zebraniu, które odbyło się 26 sierpnia 1926 r. w mieszkaniu Józefa Kilansa przy ul. Zgierskiej 64 w Łodzi. Zostało ono przerwane przez interwencję policji, która przeszukała lokal oraz dokonała rewizji osobistej zgromadzonych. Ponieważ znaleziono wówczas nielegalną prasę oraz sprawozdania partyjne, organy ścigania postanowiły aresztować sześć osób, wśród nich Pityńskiego, który – jak podawała „Ilustrowana Republika” z 28 sierpnia 1926 r. – „nie był wcześniej karany za działalność wywrotową”²⁷.

Rozprawa odbyła się 30 maja 1927 r. przed Sądem Okręgowym w Łodzi. Oskarżeni zostali skazani na kary od roku do czterech lat więzienia, przy czym Pityński miał spędzić za kratami trzy lata. Najprawdopodobniej więc został

²⁴ J. Piasecka, J. Auerbach, *Stan organizacyjny KPP (1929–1933)*, „Z Pola Walki” 1965, nr 1 (29), s. 50–55. Liczba członków KPP (bez KPZU, KPZB i osób przebywających w więzieniach): rok 1927 – 2480, 1930 – 3310, 1931 – 6800, 1932 – 8000, 1933 – 9200 (*ibidem*). W sprawozdaniu organizacyjnym z V Zjazdu KPP natrafiamy na lakoniczną informację o liczebności partii w samej Łodzi: 218 członków w czasie IV Zjazdu (1927 r.) oraz odpowiednio 245 członków w marcu i 200 w lipcu 1929 r. (AAN, Komunistyczna Partia Polski, 158/I-5/1.12, V Zjazd – Sprawozdanie organizacyjne – Seria Główna, sierpień 1930 r., s. 9).

²⁵ B. Wachowska, *Działalność komunistów łódzkich...*, s. 34–35.

²⁶ APL, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, 15 XII 1956 r., k. 12; *ibidem*, Oświadczenie Zygmunta Wutkowskiego, 17 V 1957 r., k. 15.

²⁷ *Aresztowanie komunistów na konspiracyjnym posiedzeniu*, „Ilustrowana Republika”, 28 VIII 1926 r., s. 8; B. Wachowska, *Łódzka organizacja KPP...*, s. 348.

zwolniony przedterminowo, jako że nawet przy zaliczeniu okresu aresztowania powinien być znaleźć się na wolności dopiero w 1929 r.²⁸

Kolejne opisy konkretnych akcji z udziałem bohatera tekstu (pozostawione przez Stefana Justynę) dotyczą okresu późniejszego, czyli początku lat trzydziestych. Do tego czasu zarówno w Międzynarodówce Komunistycznej (VI Zjazd w 1928 r.), jak i w samej KPP zwyciężyły tendencje ultralewicowe, stalinowskie. Na gruncie polskim objawiło się to zastąpieniem „większościowego” kierownictwa przez bardziej dogmatyczną „mniejszość” na VI Plenum KC w czerwcu 1929 r.²⁹ Jednocześnie wielki kryzys gospodarczy, który wybuchł jesienią 1929 r., sprzyjał radykalizacji sposobów walki. Na przykład w artykule pt. *Z zagadnień chwili*, opublikowanym w „Nowym Przeglądzie” jesienią 1931 r., Gustaw Reicher-Rwał wzywał do „krwawych walk z policją” czy przecinania drutów telefonicznych. Twierdził też, że partia musi być gotowa nawet do wystąpień zbrojnych³⁰.

Echa tych bojowych haseł znajdujemy także w biografii Franciszka Pityńskiego. W dniach 17 stycznia – 1 lutego 1932 r. wziął on udział w strajku 900 tramwajarzy łódzkich, którego przyczyną była reorganizacja przeprowadzona przez dyrekcję Kolei Elektrycznej Łódzkiej (KEŁ). Proces ów polegał na zastosowaniu 46-godzinnego tygodnia pracy, skasowaniu godzin nadetatowych i niewynagradzaniu za pracę nocną³¹. Zarówno relacja Justyny, jak i sprawozdanie Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego za styczeń 1932 r. wspominają o dwóch ważnych sprawach przy okazji tego wydarzenia. Pierwsza to

²⁸ Notabene w sprawozdaniu wojewody łódzkiego dotyczącym procesu nazwiska niemal wszystkich skazanych zapisano błędnie: Pityński został „Wituńskim” (*sic!*), Józef Cwajg – „Szwajgiem”, Józef Kilans – „Hilansem”, Ksawery Najdek – „Nejdkiem”, a Jankiel Blajwajs – „Sztajwajsem”. Tylko personalia Bolesława Latosa podano bez błędów. Zob. AAN, Urząd Wojewódzki Łódzki (dalej UWŁ), 271/II-1, seria 1.2, Sprawozdanie tygodniowe nr 49 z 4 VI 1927 r., k. 57–58.

²⁹ Konflikt między „większością” a „mniejszością” dał o sobie znać po tzw. błędzie majowym (poparciu przez KPP przewrotu dokonanego przez Józefa Piłsudskiego w 1926 r.). „Większościowcy” (m.in. Adolf Warski, Maria Koszutska) stali na stanowisku, że Polska stanowi kraj zapóźniony gospodarczo i dlatego należy przede wszystkim walczyć o bieżące interesy proletariatu i chłopstwa; „mniejszość” natomiast (z Julianem Leszczyńskim-Leńskim na czele) uważała sanację za obóz faszystowski, samą zaś sytuację za rewolucyjną. Dlatego też jeśli „większość” godziła się na mniej lub bardziej czasową formę jednolitego frontu z innymi partiami antysanacyjnej opozycji, to „mniejszościowcy” odrzucali jakiegokolwiek kompromisy. Obie grupy różnił też stosunek do ZSRs: „większość” nie widziała bezpośredniego zagrożenia dla tego kraju, „mniejszość” uznawała za priorytet jego obronę przed imperializmem. Zob. Ł. Bertram, *Bunt, podziemie, władza...*, s. 210–212; L. Kieszczyński, *Taktyka Komunistycznej Partii Polski...*, s. 38–41.

³⁰ Ł. Bertram, *Bunt, podziemie, władza...*, s. 216.

³¹ AAN, UWŁ, 271/II-12, Sprawozdanie miesięczne nr 1 z ruchu wywrotowego, zawodowego i bezpieczeństwa za styczeń 1932 r., 9 II 1932 r., k. 3 i 19; J. Ławnik, *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939*, Warszawa 1979, s. 384.

uczestnictwo komunistów w Komitecie Strajkowym, a nawet ich kluczowa rola w przyspieszeniu buntu – związki zawodowe planowały bowiem wystąpienie dopiero w kwietniu. Druga to uruchomienie taboru przez kontrolerów, wspieranych przez instruktorów i nowo przyjętych pracowników.

Justyna pisał: „przy ul[icach] Łagiewnickiej i Brzezińskiej³², gdy na przystanek przyjechał tramwaj prowadzony przez łamistrajka kontrolera, tramwaj został obrzucony kamieniami, wybito wszystkie szyby, odpięto przyczepkę i podnieśliśmy [ją] do góry na bruku, po tej akcji żaden łamistrajk nie ośmielił się wyjechać na miasto”³³. Autor relacji zdaje się jednak przeceniać siłę strajkujących, ponieważ według materiałów Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego do 29 stycznia uruchomiono pierwszych 40 elektrowozów, a trzy dni później jeździły już wszystkie. Większość strajkujących powróciła do pracy, natomiast 53 członków komisji strajkowych dyrekcja KEŁ postanowiła zwolnić. Być może właśnie ze względu na ów niekorzystny finał Justyna wołał twierdzić, że wyniku strajku nie pamięta³⁴.

Spisując świadectwo dla wdowy ubiegającej się o rentę partyjną po mężu, Justyna wspominał o strajku cegielników, zorganizowanym jakoby przez towarzysza „Józefa”. Nie przytoczył jednak żadnych szczegółów, ograniczając się do kilku zaledwie słów, ale we własnej teczce wspomnieniowej pozostawił dwa opisy podobnej akcji w Radogoszczu (wsi będącej obecnie częścią Łodzi), datowanej na 1931 lub 1932 r. Stało wówczas 27 cegielni w ciągu dwóch dni, a strajkujący odnieśli sukces³⁵. Nie ma tam ani słowa o Pityńskim. Także

³² Chodzi o skrzyżowanie pod samym kościołem pw. Wniebowzięcia NMP w Łodzi. Od 1945 r. ten fragment ul. Brzezińskiej nosi nazwę ul. Wojska Polskiego – dawna nazwa obowiązuje dopiero na wschód od linii kolejowej z Widzewa do Zgierza. Zob. *Ulice Łodzi – wykaz nazw ulic łódzkich (obecna nazwa i wszystkie poprzednie, z podaniem lat, w których obowiązywały te nazwy)*, <http://mak.wimbp.lodz.pl/index.php/bazy-bibliograficzne/ulice-lodzi.html> (dostęp 30 I 2024 r.).

³³ APL, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, 15 XII 1956 r., k. 12–13; APL, KŁ PZPR, 11331, Stefan Justyna, „Moje wspomnienia”, b.d., k. 7–8. W innym wariantcie wspomnień, spisanych dla Wydziału Historii Partii, Justyna pisał o obrzuceniu tramwaju kamieniami, wskutek czego zostały wybite wszystkie szyby. Również ta akcja miała miejsce na rogu ulic Łagiewnickiej i Brzezińskiej, co pozwala przypuszczać, że autor przedstawił to samo wydarzenie, lecz w nieco odmienny sposób (*ibidem*, Wspomnienia Stefana Justyny, b.d., k. 16).

³⁴ AAN, UWŁ, 271/II-12, Sprawozdanie miesięczne nr 1 z ruchu wywrotowego, zawodowego i bezpieczeństwa za styczeń 1932 r., 9 II 1932 r., k. 3 i 19; APL, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, 15 XII 1956 r., k. 12–13; APL, KŁ PZPR, 11331, Stefan Justyna, „Moje wspomnienia”, b.d., k. 7–8.

³⁵ O strajku w cegielniach w 1931 r. (od 27 kwietnia do 13 maja) mówią również sprawozdania Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego (AAN, UWŁ, 271/II-11, seria 1.2, Sprawozdanie miesięczne nr 17 z ruchu wywrotowego i zawodowego za kwiecień 1931 r., 8 V 1931 r., k. 13 i 20). Zryw ten – spowodowany odmową przez przedsiębiorców odnowienia umowy zbiorowej z robotnikami – miał objąć aż 1/3 wszystkich robotników przemysłu ceramicznego w Łodzi, mimo to zakończył się porażką: stry-

wymieniony przez Justynę z nazwiska Józef Mordzak w swoim życiorysie wspomniał o „wielkich akcjach strajkowych strycharzy” w 1928 r., podczas których został wybrany na delegata do rozmów z fabrykantami³⁶. Fakt, że postać Mordzaka występuje zarówno w jego własnych wspomnieniach, jak i u Justyny, mógłby (nieznacznie) sugerować, że obaj pisali o tym samym buncie, a nieścisłości dotyczyły jedynie chronologii; niemniej w żadnej z relacji nie pada nazwisko bohatera niniejszej pracy – pojawia się jedynie w oświadczeniu spisany dla wdowy.

Pewniejszy wydaje się udział Pityńskiego w walce ulicznej, do której doszło na rogu ulic Kielma i Dworskiej (dziś odpowiednio Marynarskiej oraz Organizacji „Wolność i Niezawisłość”), bliżej nieokreślonego dnia 1931 r. Kiedy jeden z członków partii próbował zawiesić sztandar na drutach, został zaatakowany przez jakiegoś osobnika – a wówczas inni komuniści (wśród nich Pityński) ruszyli z odsieczą: „Towarzysz został uwolniony, nieznaný osobnik dostał należyte lanie, uciekając pod gradem kamieni. Masówka została rozwiązana, nikogo z tow[arzyszy] nie aresztowano”³⁷.

Rok później Franciszek Józef (Karol) Pityński zorganizował komunistyczny Związek Zawodowy Robotników i Robotnic Fabrycznych i Warsztatowych

charze musieli wrócić do pracy na starych warunkach. Co ważne, na czele buntu nie stali komuniści, lecz chadecki Związek Ceramiczny „Praca”. Wątpliwe też, by Justyna pisał o strajku w cegielni Glazera w Radogoszczu, zakończonym 4 V 1931 r., gdyż i w tym wypadku robotnicy ponieśli porażkę (AAN, UWŁ, 271/II-11, seria 1.2, Sprawozdanie miesięczne z ruchu wyrotowego, zawodowego i bezpieczeństwa nr 18 za maj 1931 r., 8 VI 1931 r., k. 45–46). O rozwoju polskiego ruchu zawodowego (w tym o jego zróżnicowaniu ideowym) pisał A. Pilch, *Ruch zawodowy w Polsce*, „Z Pola Walki” 1984, nr 1–2 (105–106), s. 185–195.

³⁶ Istotnie, sprawozdania tygodniowe Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego nr 28 (z 14 VII 1928 r.) i nr 30 (z 28 VII 1928 r.) wspominają o strajku w cegielniach powiatu łódzkiego, który miał być kierowany przez „opozycję lewicową przy Klasowym Związku Budowlanym”. Według danych urzędu wzięło w nim udział 190 osób z obszaru Radogoszcza i Starego Rokicia. Żądali oni 32-procentowej podwyżki płac, lecz postulat ten nie został spełniony. Sam strajk zakończył się („został zlikwidowany”) 25 VII 1928 r. Zob. AAN, UWŁ, 271/II-3, seria 1.2, Sprawozdanie tygodniowe nr 28 z 14 VII 1928 r., k. 303v; *ibidem*, Sprawozdanie tygodniowe nr 30 z 28 VII 1928 r., k. 318v; APŁ, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, 15 XII 1956 r., k. 12–13; APŁ, KŁ PZPR, 11331, Stefan Justyna, „Moje wspomnienia”, b.d., k. 8; *ibidem*, Wspomnienia Stefana Justyny, b.d., k. 14; APŁ, KŁ PZPR, 7443, Życiorys Józefa Mordzaka, b.d., k. 8.

³⁷ APŁ, KŁ PZPR, 11331, Stefan Justyna, „Moje wspomnienia”, b.d., k. 8. O zawieszaniu sztandarów przy ul. Kielma i ul. Dworskiej wspomina również sprawozdanie Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego z 11 IV 1931 r. Miało do tego dojść w nocy z 5 na 6 i z 8 na 9 kwietnia, raczej więc nie mogło być przy tym masówki; nie ma też ani słowa o szarpaninie. Trudno więc jednoznacznie stwierdzić, czy chodzi o zupełnie inne wydarzenia, czy też relacja Justyny zwyczajnie nie odpowiada prawdzie (AAN, UWŁ, 271/II-6, seria 1.2, Sprawozdanie Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego nr 15 z 11 IV 1931 r., k. 118).

Przemysłu Włóknistego³⁸ z siedzibą przy ul. Cegielnianej 19 (ob. Jaracza³⁹). Według danych Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego organizacja ta na początku marca 1932 r. miała liczyć 320 członków, do tego należy dodać sekcję młodzieżową, w kulminacyjnym momencie składającą się z ok. 300 osób. Ponieważ jednak na zebraniach związku propagowano hasła typu „Precz ze zbirami faszystowskimi!” czy „Precz z wojną z Rosją Sowiecką!”, tzw. Defa (Defensywa, czyli oddział Policji Państwowej zajmujący się przestępstwami politycznymi⁴⁰) postanowiła objąć inwigilacją jego siedzibę. W rezultacie 29 marca, gdy ok. 200 osób – wśród nich Tobiasz Chemja, już wcześniej dwukrotnie karany więzieniem za działalność wywrotową – spotkało się dla uczczenia rocznicy powstania Komuny Paryskiej, służby porządkowe przeprowadziły obławę, w której wyniku skonfiskowano literaturę komunistyczną. Lokal opieczętowano, 43 działacze aresztowano, pozostałych zaś zwolniono⁴¹.

Pityński znalazł się prawdopodobnie w tej ostatniej grupie, ponieważ jeszcze w tym samym roku on i Justyna urządzili masówkę na rogu ulic Stefana i Dzikiej. Przemawiali wówczas bałuccy komuniści Leon (Lejzer) Szell

³⁸ Zmiana stanowiska ruchu komunistycznego odnośnie do tworzenia własnych związków zawodowych (wyrażona w sierpniu 1930 r. na V Kongresie Czerwonej Międzynarodówki Związków Zawodowych i V Zjeździe KPP) związana była z wielkim kryzysem gospodarczym lat 1929–1933 – dotychczasowy ruch związkowy, podzielony na zwalczające się organizacje i podatny na rozłamy, nie nadawał się do przeprowadzenia oczekiwanej rewolucji; nie bez znaczenia były też represje stosowane przez niekomunistyczne związki wobec działaczy rewolucyjnych. W tej sytuacji w styczniu 1931 r. powołano Lewicę Związkową – pierwszą centralę o charakterze jednoznacznie komunistycznym. Zob. L. Kieszczyński, *Taktyka Komunistycznej Partii Polski...*, s. 41–42.

³⁹ Numeracja współczesnej ul. Jaracza różni się od przedwojennej ul. Cegielnianej.

⁴⁰ Nazwa pochodziła od utworzonego u zarania II Rzeczypospolitej Inspektoratu Defensywy Politycznej, który skupiał się na walce ze szpiegostwem i działalnością komunistyczną. W 1920 r. zadania inspektoratu przejął Wydział IV D Komendy Głównej Policji Państwowej (PP), zwany „defensywą policyjną” i „policją polityczną”. Istniał on do kwietnia 1923 r., kiedy został zastąpiony przez Służbę Informacyjną PP (1923–1924), ta zaś przez Policję Polityczną i jej ekspozytury terenowe. Wreszcie w marcu 1926 r. kompetencje w zakresie walki z przestępczością polityczną przeniesiono na komendy powiatowe PP. Zob. A. Peplowski, *Udział organów bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej w inwigilacji ruchu komunistycznego w latach 1918–1926*, „Z Pola Walki” 1982, nr 1–2 (97–98), s. 194–195; R. Litwiński, *W imię polskiej racji stanu. Aparat policyjny II Rzeczypospolitej Polskiej wobec działalności komunistycznej [w:] Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*, red. M. Buwała, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2015, s. 401, 406–407.

⁴¹ J. Ławnik, *Represje policyjne...*, s. 291; AAN, UWŁ, 271/II-12, seria 1.2, Sprawozdanie miesięczne nr 3 z ruchu wywrotowego, zawodowego i bezpieczeństwa za marzec 1932 r., k. 50–51; APŁ, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, 15 XII 1956 r., k. 13. Zdaniem Łukasza Bertrama niewielkie doświadczenie więzienne (zwykle kilkumiesięczne, a nawet ograniczone do tymczasowego zatrzymania) było jedną z najważniejszych cech, którymi „dołowi” różnili się od etatowych funkcjonariuszy partyjnych (Ł. Bertram, *Bunt, podziemie, władza...*, s. 330).

i Tadeusz Kamiński, uczestnikom rozdano antypaństwowe ulotki. Zadbano o zabezpieczenie demonstracji przed ewentualnym atakiem policji konnej: w poprzek ulicy został przeciągnięty drut, a robotnicy – na polecenie Justyny – ustawili się koło sterty kamieni przeznaczonych do brukowania. W rezultacie próba interwencji sił porządkowych zakończyła się niepowodzeniem: „koniuchy dali drapaka, uciekali przy gwizdach i okrzykach”, obsypani gradem kamieni⁴².

Chociaż i w tym opisie – pozostawionym przez Stefana Justynę – Pityński nie jest szczególnie widoczny, to jednak dalszy bieg wydarzeń zdaje się potwierdzać jego istotną rolę w zorganizowaniu masówki – w mieszkaniu „Karola”⁴³ policja urządziła obławę, podczas której – ze względu na nieobecność gospodarza – został aresztowany inny komunista, niejaki Lisiecki (ps. „Chorąży”)⁴⁴.

Z obawy przed możliwymi represjami Pityński zaczął się ukrywać u towarzyszy partyjnych: Henryka Babczenki (po wojnie funkcjonariusza bezpieki), Stefana Grabowskiego (zamordowanego przez hitlerowców, prawdopodobnie w Mauthausen) i wspomnianego już Józefa Mordzaka. Kilkakrotnie też spotkał się ze swoim zaufanym współpracownikiem, Zygmuntem Wutkowskim – jednakże kontakt ten urwał się 16 sierpnia 1932 r., kiedy to Wutkowski został aresztowany⁴⁵. W 11. rocznicę ślubu – po kilku miesiącach życia w ukryciu (według różnych źródeł od sześciu do nawet dziewięciu) – Pityński opuścił Polskę, by przez Wolne Miasto Gdańsk⁴⁶ udać się do Związku Sowieckiego.

⁴² APL, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, 15 XII 1956 r., k. 12–14; APL, KŁ PZPR, 11331, Stefan Justyna „Moje wspomnienia”, b.d., k. 7–9.

⁴³ Adres za: *Aresztowanie komunistów...*, s. 8.

⁴⁴ APL, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, 15 XII 1956 r., k. 13–14. W aktach Referatu ds. Działaczy Ruchu Robotniczego KŁ PZPR występuje aż pięciu Lisieckich (sygnatury 6876–6880), lecz w życiorysie żadnego z nich nie pojawiają się wątki, które pozwoliłyby utożsamić któregoś z „Chorążym”.

⁴⁵ Według życiorysu spisane dla KW PZPR w Łodzi miało to być już drugie jego zatrzymanie w ciągu roku – od lutego bądź marca do czerwca przebywał on bowiem w łódzkim więzieniu przy ul. Kopernika (APL, KW PZPR w Łodzi, 10150, Życiorys Zygmunta Wutkowskiego, b.d. [1951–1952 r.], k. 296–297). Dokładną datę podał Stefan Justyna (APL, KŁ PZPR, 11331, Stefan Justyna, „Moje wspomnienia”, b.d., k. 11–12); częściowo potwierdza ją również sprawozdanie nr 8 Urzędu Wojewódzkiego Łódzkiego za miesiąc sierpień 1932 r. (AAN, UWŁ, 271/II-12, k. 160).

⁴⁶ Przy ewentualnej rekonstrukcji trasy, którą przebył Pityński, przydatne może się okazać porównanie z podróżą delegatów z Polski na III Zjazd KPP, który odbył się pod Moskwą (14 stycznia – 5 lutego 1925 r.). Przedostali się oni przez Warszawę do Gdańska i zostali tam przyjęci przez studenta miejscowej politechniki. Organizatorzy podróży odebrali im dokumenty polskie i dali w zamian inne, wystawione przez poselstwo sowieckie w Warszawie. Następnie jedna część delegatów popłynęła statkiem do Lipawy, druga do Rygi. Obie grupy spotkały się w Moskwie, gdzie najpierw musiały przejść weryfikację w siedzibie GPU przy ul. Łubianka. Dopiero potem delegatów oddano pod opiekę polskich ko-

Prawdopodobnie więc nigdy nie zobaczył swojej jedynej córki Blandyny Heleny, urodzonej 11 września 1932 r.⁴⁷

Aby móc wyemigrować, dokonał kolejnej zmiany tożsamości – skorzystał ze sfałszowanego paszportu na nazwisko Iwan Pawłowicz Gołtin. Dokument ów załatwił mu niejaki „tow. Findler” (czyli prawdopodobnie Jerzy Fidler, ps. „Urban”, po wojnie m.in. konsul PRL w Ostrawie⁴⁸), przekazał zaś Justyna, aresztowany później razem z Wutkowskim⁴⁹. Uzasadnione więc wydaje się przypuszczenie, że do wyjazdu z kraju Pityński-Gołtin był gotowy już kilka miesięcy wcześniej⁵⁰.

Ze Związku Sowieckiego świeżo upieczony emigrant polityczny wysłał do żony i Wutkowskiego listy, fotografie i pieniądze⁵¹. Choć korespondencja ta nie zachowała się w materiale źródłowym (część przechwyliła ponoć Defa, próbująca skłonić nadawcę do powrotu), to jednak jej echa pobrzmiewają we wspomnieniach Heleny i towarzyszy partyjnych. Dzięki temu wiemy, że Pityński-Gołtin – cierpiący na chorobę płuc i „wodę w boku” – przeszedł kurację na Krymie, po czym udał się do sowchozu w miejscowości Ożeriełki (rejon oriechowo-zujewski, ok. 80 km na wschód od Moskwy). Według danych

munistów, wobec czego mogli wziąć udział w obradach (E. Kowalczyk, *Komuniści w Warszawie. Działalność Komitetu Warszawskiego KPRP/KPP (1918–1938)*, Warszawa 2022, s. 564).

⁴⁷ To Helena Pityńska szacowała długość ukrywania się męża na siedem miesięcy, Wutkowski pisał o dziewięciu, podobnie jak inny bałucki komunista, Longin Florczak (APŁ, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, k. 13–14; *ibidem*, Prośba Heleny Pityńskiej o przyznanie renty partyjnej, 6 XII 1956 r., k. 16; *ibidem*, Oświadczenie Zygmunta Wutkowskiego, 10 V 1957 r., k. 15; *ibidem*, Oświadczenie Longina Florczaka, 10 V 1957 r., k. 20). Z kolei akt chrztu Blandyny Heleny Pityńskiej (parafia rzymskokatolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Łodzi, nr 1055/1932 – dokument uzyskany z Urzędu Stanu Cywilnego w Łodzi: pismo DOM-USC-I.5364.1018-1023.2021 z 30 IX 2021 r.) podaje, że w chwili przyjęcia sakramentu przez dziewczynkę (9 X 1932 r.) jej ojciec był „nieobecny od pięciu miesięcy”. Wynikałoby stąd, że Pityński ukrywał się po znajomych od maja do listopada, czyli zaledwie pół roku. Pozostałe źródła: APŁ, KŁ PZPR, 7443; Życiorys Józefa Mordzaka, b.d., k. 8; AIPN, 0194/3031, Życiorys Henryka Babcenki, cz. 1, k. 26v.

⁴⁸ Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/645517> (dostęp 30 I 2024 r.).

⁴⁹ APŁ, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, k. 13–14; *ibidem*, Prośba Heleny Pityńskiej o przyznanie renty partyjnej, 6 XII 1956 r., k. 16.

⁵⁰ Przygotowywanie dokumentów i całej logistyki związanej z podróżą (mieszkań konspiracyjnych, tzw. przejazdówek), należało do partyjnej „techniki”, czyli wydziału partii zajmującego się także odbijaniem i kolportażem nielegalnej literatury. Szerzej na ten temat w pracy: E. Kowalczyk, *Komuniści w Warszawie...*, s. 563–564.

⁵¹ Oczywiście uchodźcy polityczni nie stanowili jedynej grupy działaczy partyjnych przyjeżdżających do ZSRS. Oprócz nich do Kraju Rad przybywali choćby słuchacze szkół partyjnych czy kominternowskich, delegaci na partyjne zjazdy, a także rekonwalescenci po pobycie w więzieniu (Ł. Bertram, *Bunt, podziemie, władza...*, s. 234).

Stowarzyszenia „Memoriał” miał tam zostać magazynierem, według żony – przewodniczącym sowchozu. Jednakże w 1934 lub 1935 r. kontakt z nim nieoczekiwanie się urwał⁵². Bratanica Heleny Pityńskiej, Lucyna Fajersztajn – która była w Związku Sowieckim podczas II wojny światowej⁵³ – dowiedziała się jedynie, że wuj od 1936 r. nie pracuje w sowchozie i „nie ma go”. Dlatego też w powojennych dokumentach – czy to w ankiecie personalnej Sergiusza Fajersztajna (brata Lucyny), czy też w podaniach Heleny o rentę partyjną – figurował on oficjalnie jako „zaginiony”. Jednak w akcie zgonu Pityńskiej wpisano jej stan cywilny: „wdowa” – być może więc drogą nieformalną dowiedziała się ona o rzeczywistym losie męża.

Współcześnie dysponujemy informacją w otwartym spisie Stowarzyszenia „Memoriał”, który można znaleźć w Internecie. Wynika z niej, że Iwan Pawłowicz Gołtin, Polak, urodzony w 1897 r. w Ulanowie, został aresztowany 2 września 1937 r. pod zarzutem działalności szpiegowskiej (innymi słowy, „znikł” rok później, niż sugerowałaby to informacja uzyskana przez Lucynę Fajersztajn). Skazany na rozstrzelanie na mocy wyroku Komisji NKWD ZSRS i Prokuratora ZSRS z dnia 6 października, zginął jedenaście dni później na podmoskiewskim poligonie Butowo, gdzie też został pochowany obok 20 tys. innych ofiar stalinowskiego terroru⁵⁴.

Jako najbardziej prawdopodobne przyczyny jego śmierci można wskazać operację polską NKWD, kiedy samo pochodzenie etniczne mogło się stać pretekstem do represji⁵⁵, i rozprawę z Komunistyczną Partią Polski. Formalnie do likwidacji KPP doszło dopiero 16 sierpnia 1938 r., kiedy Prezydium Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki Komunistycznej wydało uchwałę o rozwiązaniu partii uważanej za siedlisko sanacyjnych szpiegów i prowokatorów, jednakże – jak pisze Łukasz Bertram – „główne uderzenie nastąpiło wiosną

⁵² APL, KŁ PZPR, 8125, k. 14–17 i 35; *Gołtin Iwan Pawłowicz (1897) – Odkrytyj spisok*, [https://ru.openlist.wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B8%D0%BD_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(1897\)](https://ru.openlist.wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B8%D0%BD_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(1897)) (dostęp 30 I 2024 r.).

⁵³ Była łączniczką między wywiadem sowieckim a komunistycznym ruchem oporu w okupowanej Łodzi. Zob. AIPN, 0194/3031, cz. 1, Wyjaśnienie Henryka Babczonki, 20 VI 1950 r., k. 25; APL, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Alfreda Fajersztajna, 10 V 1957 r., k. 11.

⁵⁴ *Gołtin Iwan Pawłowicz...*; A. Łabuszewska, *Sad Pamięci w Butowie* (cykl „17 mgnień Rosji” w „Tygodniku Powszechnym”), 29 IX 2017 r., <http://labuszewska.blog.tygodnikpowszechny.pl/2017/09/29/sad-pamieci-w-butowie/> (dostęp 30 I 2024 r.).

⁵⁵ Operację polską NKWD rozpoczął rozkaz wykonawczy ludowego komisarza spraw wewnętrznych Nikołaja Jeżowa nr 00485 z dnia 11 VIII 1937 r. (N. Iwanow, *Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. „Operacja polska” 1937–1938*, Kraków 2014, s. 214).

i latem 1937 r.», kiedy to na 95 członków i zastępców KC żyjących w 1934 r. represje zastosowano wobec 70, czyli 74 proc. W większości przypadków chodziło o rozstrzelanie⁵⁶.

W przypadku Pityńskiego może wchodzić w grę jeszcze jeden czynnik, indywidualny, o czym pisał Stefan Justyna. Chodzi o epizod, do którego doszło zaraz po przybyciu do Kraju Rad:

[...] po kilku tygodniach tow. Pityński napisał list do rodziny, [...] pisał o tow. Sroczyńskim, pseudonim »Jan«, kulawy był na 1 nogę, **jak Sroczyński przyjechał do Zw[iązku] Radz[ie]ckiego, był wesoły, przywitał się z Pityńskim** [podkreślenie moje – M.A.] i [nieczytelne: innymi?] tow[arzyszami], a zabrano go bez pożegnania, na komórkach partyjnych w Łodzi powiedziano nam, że »Jan« jest prowokatorem, wyspał tow. Bytomską, z którą żył. I sypał innych tow[arzysty]⁵⁷.

Wspomniany tutaj Józef Sroczyński – murarz, komunista, zwany również (ze względu na niesprawną nogę) „Jankiem Kulasem” – miał się przyczynić do rozbicia konferencji komunistów w podłódzkim lesie Młynek (obecnie park w granicach miasta). Podczas policyjnej obławy – urzędzonej 28 sierpnia 1932 r. – został schwytany m.in. Władysław Gomułka (policjant postrzelił go wówczas w nogę, co przyszył sekretarz przypłacił trwałym kalectwem)⁵⁸. Dzień później (a według Romany Toruńczyk dzień wcześniej) aresztowano też Władysławę („Władę”) Bytomską, którą Sąd Okręgowy w Łodzi skazał na sześć lat więzienia (odsiedziała cztery)⁵⁹. Ponieważ do obu zatrzymań doszło w przededniu planowanych wielkich strajków (na Młynku omawiano ewentualny bunt włóknarzy łódzkich, „Włada” zaś przygotowywała się do analogicznej akcji w ozorkowskich zakładach bawełnianych Schläßera) – i to praktycznie w tym samym czasie – zarówno Gomułka, jak i Bytomska zaczęły podejrzewać „Janka Kulasa” o współpracę z policją. I chociaż, jak pisze Jerzy Bednarek, nie ma jednoznacznych dowodów, że Sroczyński faktycznie był

⁵⁶ Ł. Bertram, *Bunt, podziemie, władza...*, s. 251–252.

⁵⁷ APŁ, KŁ PZPR, 8125, Oświadczenie Stefana Justyny, 15 XII 1956 r., k. 14.

⁵⁸ J. Eisler, *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014, s. 176.

⁵⁹ J. Bednarek, *Kochała ZSRR. Przypadek Władysław Bytomskiej*, „Przystanek Historia”, 19 VI 2020 r., <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/69840,Kochala-ZSRR-Przypadek-Wladyslaw-Bytomskiej.html> (dostęp 30 I 2024 r.); R. Toruńczyk, *Bytomska Władysława* [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 1, Warszawa 1978, s. 287. Na marginesie warto odnotować, że w biografii autorstwa Romany Toruńczyk nazwisko Sroczyńskiego w ogóle się nie pojawia.

prowokatorem, to jednak podejrzana reputacja murarza skłoniła partię do wysłania go do ZSRS, gdzie słuch o nim zaginął⁶⁰.

Stąd już niedaleko do postawienia tezy tyleż efektownej, co ryzykownej, że właśnie witając towarzysza w sposób zanadto wylewny, Pityński-Gołtin mógł nieświadomie podpisać na siebie wyrok śmierci. Jak pisze badacz dziejów mniejszości polskiej w ZSRS Nikołaj Iwanow, wśród członków KPP w tamtym czasie powszechne było bowiem donosicielstwo, motywowane czy to dążeniem do oczyszczenia partii z prowokatorów, czy też chęcią ocalenia własnego życia⁶¹. Podobne wysiłki rzadko kończyły się powodzeniem: spośród 3817 komunistów polskich przebywających w ZSRS w styczniu 1936 r. przeżyło mniej niż 100⁶².

Reasumując, tytułowa metafora w pełni odzwierciedla życiorys bohatera niniejszego artykułu. Jego zaangażowanie polityczne zamiast oczekiwanej rewolucji (choćby nawet przyniesionej na sowieckich bagnietach) przyniosło mu najpierw lata spędzone w więzieniach i w ukryciu, a ostatecznie – śmierć na podmoskiewskim poligonie. Został zrehabilitowany dopiero w czasach pieriestrojki, 12 września 1989 r.⁶³ Wdowa po nim nie dożyła tego momentu – zmarła 18 lat wcześniej⁶⁴. Dowiedzieć się o tym mogli natomiast córka Blandyna (zmarła w 2015 r.⁶⁵) i Zygmunt Wutkowski (zmarły w 1991 r.⁶⁶), nie ma jednak pewności, czy rzeczywiście informacja ta do nich dotarła.

⁶⁰ J. Bednarek, *Kochała ZSRR...*

⁶¹ N. Iwanow, *Zapomniane ludobójstwo...*, s. 215. Z kolei Tomasz Sommer wskazuje, że w rachubę mogły wchodzić również „zadawnione partyjne zawiści”. Twierdzenie to pada co prawda w kontekście aresztowań kierownictwa KPP w czerwcu 1937 r., ale można je śmiało rozciągnąć także na późniejsze procesy (T. Sommer, *Operacja antypolska NKWD 1937–1938*, wyd. 2, Gdańsk 2020, s. 228).

⁶² N. Iwanow, *Zapomniane ludobójstwo...*, s. 213. Według obliczeń Nikołaja Iwanowa podczas operacji polskiej represjonowano łącznie 142 211 osób, z czego 111 091 skazano na karę śmierci (*ibidem*, s. 392). Nieco wyższe są szacunki Tomasza Sommera, który za możliwe do potwierdzenia za pomocą dokumentów przyjmuje liczby 154–159 tys. osób represjonowanych, aczkolwiek nie wyklucza, że łącznie mogło być ich nawet 200 tys. (T. Sommer, *Operacja antypolska NKWD...*, s. 459).

⁶³ *Gołtin Iwan Pawłowicz...* Prawdopodobnie w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej (GARF) nadal znajdują się dokumenty, które mogłyby pomóc w szerszym naświetleniu ostatnich lat i miesięcy życia Pityńskiego.

⁶⁴ Helena Maria Pityńska z d. Feierstein zmarła 30 XI 1971 r. w Łodzi (Urząd Stanu Cywilnego Łódź-Górna, akt zgonu nr II-1454/1971 – dokument uzyskany z USC w Łodzi: pismo DOM-USC-I.5364.1018-1023.2021 z 30 IX 2021 r.).

⁶⁵ Informacja uzyskana z USC w Łodzi (pismo DOM-USC-I.5364.1412-1424.2021 z 5 I 2022 r.).

⁶⁶ *Cmentarz – strona główna*, <http://cmentarzekomunalne.lodz.systkom.pl/mapa.html?gv=31159&cm=CDOLY> – (dostęp 30 I 2024 r.). Wyszukiwarka cmentarna Zarządu Zieleni Miejskiej w Łodzi nie podaje wprawdzie daty urodzenia pochowanego, lecz widnieje ona na samym nagrobku, który miałem okazję sfotografować 9 VIII 2021 r. Zgadza się nie tylko owa data, ale i personalia pochowanej z Wutkowskim małżonki – dzięki temu nie ma mowy o przypadkowej zbieżności nazwisk.

Największą zaś ironią losu wydaje się to, że Franciszek Józef Pityński znalazł się w Związku Sowieckim, ponieważ szukał ucieczki przed represjami ze strony władz II Rzeczypospolitej. Tymczasem – jak pisał choćby Norman Davies – to sanacyjne więzienie dawało polskim komunistom zdecydowanie większe szanse przeżycia⁶⁷.

Bibliografia

Źródła

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1954–1990, 0194/430, 0194/3031.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku 1983–1990, 032/484.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Łodzi 1983–1990, 093/464.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Rzeszowie 1983–1990, 0122/1063.

Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Łódzki; Komunistyczna Partia Polski.

Archiwum Państwowe w Łodzi, Komitet Łódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej; Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Łodzi.

Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi, A-3137.

Urząd Stanu Cywilnego w Łodzi – Archiwum Akt Stanu Cywilnego.

Opracowania i artykuły

Aresztowanie komunistów na konspiracyjnym posiedzeniu, „Ilustrowana Republika”, 28 VIII 1926.

⁶⁷ „W sumie wymordowano około pięciu tysięcy polskich komunistów – praktycznie cały aktyw partii. Przeżyli jedynie ci, którzy **mieli szczęście znaleźć się w polskich więzieniach** [podkreślenie moje – M.A.], lub ci, których zwerbowano do sowieckiej służby bezpieczeństwa. Wyniki tego sowieckiego polowania nabierają szczególnej wymowy w porównaniu z listą dwudziestu czy trzydziestu ofiar sanacji oraz kilkuset polskich komunistów, którzy zginęli podczas wojny z rąk hitlerowskich” (N. Davies, *Boże igrzysko. Historia Polski*, przekł. autoryzowany E. Tabakowska, Kraków 1999, s. 997). Słowa te Davies odnosił głównie do okresu po rozwiązaniu KPP w 1938 r., niemniej działacze tej partii nie brakowało również wśród ofiar czystek rozpoczętych rok wcześniej – Wielkiego Terroru i operacji polskiej. Ta liczba członków KPP zamordowanych przez Sowietów koresponduje z danymi podawanymi przez Iwanowa, który odsetek Polaków komunistów wśród represjonowanych określa na 5–8 proc. (N. Iwanow, *Zapomniane ludobójstwo...*, s. 217).

- Bertram Ł., *Bunt, podziemie, władza. Polscy komuniści i ich socjalizacja polityczna do roku 1956*, Warszawa 2022.
- Comela B., *Z dziejów Ulanowa*, Rzeszów 1989.
- Davies N., *Boże igrzysko. Historia Polski*, przekł. autoryzowany E. Tabakowska, Kraków 1999.
- Eisler J., *Siedmiu wspañiatych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014.
- Komuniści w II Rzeczypospolitej. *Ludzie – struktury – działalność*, red. M. Bułata, M. Krzysztosiński, Rzeszów 2015.
- Łódź. *Monografia miasta*, red. S. Liszewski, Łódź 2009.
- Iwanow N., *Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. „Operacja polska” 1937–1938*, Kraków 2014.
- Kałamucka W., *Tradycyjne sposoby wykorzystania zasobów rzek na przykładzie fliśactwa w Ulanowie* [w:] *Woda w przestrzeni przyrodniczej i kulturowej. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG*, t. 2, Sosnowiec 2003.
- Kieszczyński L., *Taktyka Komunistycznej Partii Polski w ruchu zawodowym w latach 1918–1938*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1982, R. 21, nr 3–4 (83–84).
- Kowalczyk E., *Komuniści w Warszawie. Działalność Komitetu Warszawskiego KPRP/KPP (1918–1938)*, Warszawa 2022.
- Landau Z., *Bezrobocie w Polsce w latach 1918–1923*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1968, nr 2 (26).
- Ławnik J., *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939*, Warszawa 1979.
- Peplowski A., *Udział organów bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej w inwigilacji ruchu komunistycznego w latach 1918–1926*, „Z Pola Walki” 1982, nr 1–2 (97–98).
- Pilch A., *Ruch zawodowy w Polsce*, „Z Pola Walki” 1984, nr 1–2 (105–106).
- Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 1, Warszawa 1978.
- Sommer T., *Operacja antypolska NKWD 1937–1938*, wyd. 2, Gdańsk 2020.
- Wachowska B., *Działalność komunistów łódzkich w ruchu zawodowym szewców i krawców (1918–1923)*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1971, nr 3 (39).
- Wachowska B., *Łódzka organizacja KPP w latach 1918–1926*, Łódź 1981.
- Ulanów [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 12, Warszawa 1892.

Internet

- Andrzej Pityński (1947–2020), <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/konkursy-i-nagrody/nagroda-kustosz-pamieci/2020/122615,Andrzej-Pitynski-19472020.html> (dostęp 28 I 2024 r.).
- Bednarek J., *Kochała ZSRR. Przypadek Władzy Bytomskiej*, „Przystanek Historia”, 19 VI 2020 r., <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/69840,Kochala-ZSRR-Przypadek-Wladzy-Bytomskiej.html> (dostęp 30 I 2024 r.).
- Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/> (dostęp 31 I 2024 r.).

- Gołtin Iwan Pawłowicz – Otkrytyj spisok, [https://ru.openlist.wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B8%D0%BD_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(1897\)](https://ru.openlist.wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B8%D0%BD_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(1897)) (dostęp 30 I 2024 r.).
- Łabuszewska A., *Sad Pamięci w Butowie* (cykl „17 mgnień Rosji” w „Tygodniku Powszechnym”), 29 IX 2017 r., <http://labuszewska.blog.tygodnikpowszechny.pl/2017/09/29/sad-pamieci-w-butowie/> (dostęp 30 I 2024 r.).
- Metryki – Skanoteka – Baza skanów akt metrykalnych, <https://metryki.genealodzy.pl/> (dostęp 31 I 2024 r.).
- Pietinskij/Pitinskij Bolesław Pawieł, <https://bessmertnybarak.ru/books/person/1843988/> (dostęp 28 I 2024 r.).
- Ulanów [w:] *Encyklopedia PWN* (wydanie internetowe), <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Ulanow;3991049.html> (dostęp 28 I 2024 r.).
- Ulice Łodzi – wykaz nazw ulic łódzkich (obecna nazwa i wszystkie poprzednie, z podaniem lat, w których obowiązywały te nazwy), <http://mak.wimbp.lodz.pl/index.php/bazy-bibliograficzne/ulice-lodzi.html> (dostęp 31 I 2024 r.).
- Zmarł Andrzej Pityński. Mówił: „Także walczę, moją bronią jest sztuka!”. Z Andrzejem Pityńskim, synem por. Aleksandra Pityńskiego „Kuli” i ppor. Stefanii Pityńskiej „Perelki”, Żołnierzy Wyklętych, rozmawia Kajetan Rajski [w:] K. Rajski, Wilczęta. Rozmowy z dziećmi Żołnierzy Wyklętych, b.m.w. 2014, kwartalnikiwykleci.pl/zmarl-andrzej-pitynski-mowil-takze-walcze-moja-bronia-jest-sztuka/ (dostęp 28 I 2024 r.).

Z sanacyjnego deszczu pod stalinowską rynną. Franciszek Józef Pityński (1897–1937) – studium przypadku

Artykuł opisuje losy Franciszka Józefa Pityńskiego – lokalnego działacza Komunistycznej Partii Polski, sekretarza dzielnicy Starej Między w Łodzi, dokąd przeprowadził się z podkarpackiego Ulanowa. Pityński angażował się w działalność „klasowych” (socjalistycznych) związków zawodowych, w latach dwudziestych infiltrowanych przez komunistów, i nielegalnego ruchu wywrotowego (przyjął pseudonim „Karol”). W szeregach KPP brał udział w co najmniej kilku wystąpieniach o charakterze wywrotowym – np. w strajku łódzkich tramwajarzy w roku 1932.

Po zwrocie, jakiego dokonał światowy ruch komunistyczny na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych, zaangażował się w tworzenie Związku Zawodowego Robotników i Robotnic Fabrycznych i Warsztatowych Przemysłu Włóknistego, organizacji o charakterze jednoznacznie rewolucyjnym, przeciwstawionej dotychczasowym strukturom socjalistycznym. Działania te z jednej strony umożliwiły Pityńskiemu awans w partyjnej hierarchii, a z drugiej ściągnęły nań represje Policji Państwowej. W latach 1926–1928 Pityński przebywał w więzieniu w Łęczycy, natomiast w roku 1932 groźba aresztowania skłoniła go do ucieczki przez Gdańsk do Związku

Sowieckiego, gdzie po kilku latach został aresztowany, a następnie rozstrzelany pod zarzutem szpiegostwa. Tym samym podzielił on los tysięcy ofiar Wielkiego Terroru i operacji polskiej. Zrehabilitowany dopiero w czasach pieriestrojki.

SŁOWA KLUCZOWE: Komunistyczna Partia Polski, Łódź, Lewica Związkowa, Wielki Terror, operacja polska

Marcin Antczak – magister historii/licencjat filologii południowosłowiańskiej, asystent w Dziale Biblioteka i Archiwum Centralnego Muzeum Włókiennictwa w Łodzi. Interesuje się genealogią, dziejami łodzi i regionu, historią narodów słowiańskich. Dotychczas opublikował następujące artykuły: *Afera Agrokomerc w kontekście kryzysu gospodarczego i politycznego w Jugosławii lat osiemdziesiątych* [w:] *Bośnia i Hercegowina. Kultura, literatura, język, polityka*, red. A. Buras-Marciniak, Łódź 2019 (wspólnie z Anetą Buras-Marciniak); *Herezja bogomilska w świetle „Mowy przeciwko heretykom” Kosmasa Prezbitera i „Arsenału dogmatów” Eutymiusza Zygabena* [w:] *Kim jest Romajos? Materiały z konferencji studencko-doktoranckiej*. Łódź, 25–26 kwietnia 2014 r., red. A. Maciejewska, K. Chalczyńska, Z. Rzeźnicka, Łódź 2014; *Oblicza śmierci w średniowiecznej hagiografii bułgarskiej*, „*Noviny Slavia*” 2015–2016, nr 5; *Polityka cara Kałojana wobec Konstantynopola*, „*Slavica Lodziensia*” 2018, nr 2; *„Walka klasowa” łódzkiego proletariatu (1905–1939) w świetle wspomnień działaczy komunistycznych z Bałut. Część I: działalność w SDKPiL i PPS-Lewicy do chwili odzyskania niepodległości przez Polskę*, „*Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej*” 2022, t. 25.

Out of the Sanation Frying Pan into the Stalinist Fire. Franciszek Józef Pityński (1897–1937) – Case Study

The article describes the fate of Franciszek Józef Pityński – a local activist of the Communist Party of Poland (*Komunistyczna Partia Polski*, KPP), secretary of the party's Stare Miasto district in Łódź, where he moved from Ulanów, a town in the Polish Carpathian mountains. Pityński was involved in "class" (i.e. socialist) trade unions infiltrated by communists in the 1920s, and in the illegal subversive movement (he took the pseudonym "Karol"). In the ranks of the KPP, he took part in at least several subversive actions such as the Łódź tram drivers' strike in 1932.

After the turn the world communist movement took in the late 1920s and early 1930s, he became involved in the formation of the Trade Union of Factory and Workshop Workers of the Textile Industry, an organisation of an explicitly revolutionary nature, opposed to the socialist structures of the time. These actions, on the one hand, enabled Pityński to rise in the party hierarchy and, on the other, resulted in repression from the

State Police. Between 1926 and 1928, Pityński was imprisoned in Łęczycza, while in 1932 the threat of arrest prompted him to flee via Gdańsk to the Soviet Union, where he was arrested a few years later and executed on suspicion of espionage. He thus shared the fate of thousands of victims of the Great Terror and the NKVD Polish Operation. He was only rehabilitated during perestroika.

KEYWORDS: Communist Party of Poland, KPP, Łódź, Union Left, Great Terror, NKVD Polish Operation

Marcin Antczak – MA in history/BA degree in South Slavic Philology, assistant in the Library and Archive Department of the Central Museum of Textiles in Łódź. His research interests lie in genealogy, the history of Łódź and the region, and the history of Slavic peoples. He has published the following articles: "Afera Agrokomerc w kontekście kryzysu gospodarczego i politycznego w Jugosławii lat osiemdziesiątych" [The Agrokomerc Affair in the Context of the Economic and Political Crisis in Yugoslavia in the 1980s], in *Bośnia i Hercegowina. Kultura, literatura, język, polityka*, ed. A. Buras-Marciniak, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019 (co-authored with Anetta Buras-Marciniak, PhD); "Herezja bogomilska w świetle 'Mowy przeciwko heretykom' Kosmasa Prezbitera i 'Arsenału dogmatów' Eutymiusza Zygabena" [The Bogomil Heresy in the Light of Cosmas the Priest's "Speech Against Heretics" and Euthymios Zigabenos "Arsenal of Dogmas"], in *Kim jest Romajos? Materiały z konferencji studencko-doktoranckiej*, ed. A. Maciejewska, K. Chalczyńska, Z. Rzeźnicka, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014; "Oblicza śmierci w średniowiecznej hagiografii bułgarskiej" [Faces of Death in Medieval Bulgarian Hagiography], *Noviny Slavia* 5 (2015–2016); "Polityka cara Kałojana wobec Konstantynopola" [Tsar Kaloyan's Policy Towards Constantinople], *Slavica Lodziensia* 2 (2018); "Walka klasowa" Łódzkiego proletariatu (1905–1939) w świetle wspomnień działaczy komunistycznych z Bałut. Część I: działalność w SDKPił i PPS-Lewicy do chwili odzyskania niepodległości przez Polskę" [The "Class Struggle" of the Łódź Proletariat (1905–1939) in the Light of the Memories of Communist Activists from Bałuty. Part I: Activities in the SDKPił and PPS-Left until the Polish Independence], *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej* 25 (2022).